

Juha Kivekäs

Matkalla Enontekiäiseen

matkakertomuksia Enontekiöltä
1800-luvun lopulta

Enontekiökö vai Enontekiäinen?

Tuskin minkään kunnan nimi on sellaisen räökkäyksen alainen kuin Enontekiön. Enontekiö on lyhykäinen ja mielestämme aivan luonnollinen nimi, mutta sitäkö väännellään jos miten päin. — Milloin se on Enontekiäinen tai Enontekijäinen, Enontekinen, Enonteki j.n.e. ja postilaitos huomasi sen leimasiinsa tulkita Enontekiäksi. Paikkakunnan virkamiehet ovat jo lähes parikymmentä vuotta kirjoittaneet sen Enontekiö; kuvernöörinvirastokin on jo enemmän kun vuosikymmenen käyttänyt tuota muotoa ja tuomiokapitullikin useita vuosia. Ylemmissä virastoissa, sanomalehdissä ja muilla paikkakunnilla yleensä sen käyttäminen on mimmoinen kulloinkin sattuu. Jonkinmoista puolustusta tosin nimityksellä Enontekiäinen on. — Jokea sanotaan Lapissa usein ”enoksi” ja jokihaaraa joen” eli enontekiäiseksi”. Mutta — tekiö on sukkela sana ja se on jo paikkakunnalla hyvin vakaantunut, jota vastaan muita muotoja käyttävät kirjottajat miten sattuu. Kirjoittakaapa aina Enontekiö, milloin vaan meikäläisistä on kysymys!

Y- H (Yrjö Halonen)

Kustantaja: BoD – Books on Demand, Helsinki, Suomi

Valmistaja: BoD – Books on Demand, Norderstedt, Saksa

ISBN 978-952-318-375-9

Alkusanat:

Kirjan valokuvat ovat Geologian tutkimuskeskuksen hienosta kokoelmasta, suur-kiitos heille siitä. Todellinen kulttuuriteko. Lisäksi mukana on yksi Museovirastolta ostettu kuva sekä Yrjö Kortelaisen, Bertil Öhmanin, Kari Auton ja Aulis Hämäläinen/Hartti Hämäläinen/ Seppo J. Partasen arkistosta saatuja kuvia. Sekä ystäviltäni saatuja vanhoja valokuvia Enontekiöltä. Valokuvista haluan kiittää Maija Vuontisjärveä, Tarja Ylitaloa, Orvo Öhmania, Kari Auttoa, Taisto Laaksoa, Kaarina Laitilaa, Seppo J. Partasta ja Esko Mäntyvaaraa sekä monia Lapin asukkaita jotka ovat auttaneet valokuvien tunnistamisissa.

Lisäksi haluan kiittää Inga Sallista, Nils-Henrin Valkeapäättä, Hannu Maggaa, Pekka Sammallahtea, ja Kari Auttoa asiantuntevista neuvoista kirjoitusten tietojen tarkistamisessa, sekä vaimoani Kiia tuesta ja ymmärtämisestä tätä kirjaa tehdessäni. Ilman teidän myötävaikutusta tämä kirja ei olisi syntynyt. Kirjan piirrokset ovat Y. Kortelaisen tekemiä.

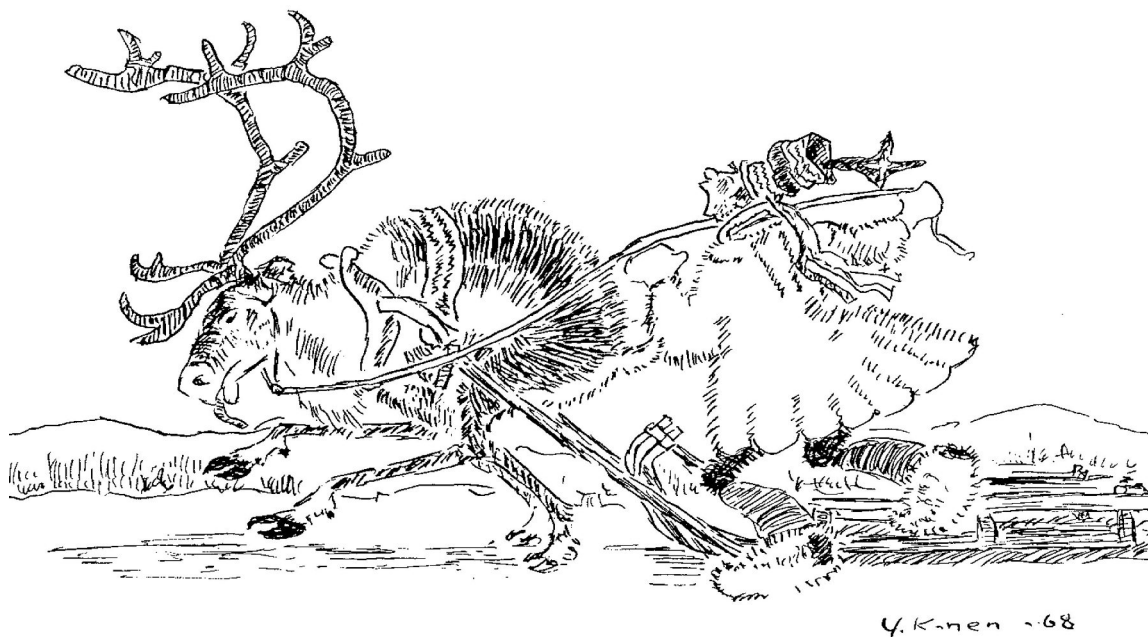
Omistan tämän kirjan lapsenlapselleni, ukin parhaalle kaverille, Janskulle.

Juha Kivekäs.

Juha Kivekäs

Matkalla Enontekiäisiin.

Matkakertomuksia 1800-luvun lopulta.

Havske guojbme oaned matke. — Hauska kumppani lyhentää matkan.

Uusi-Suometar 1881-82.

Suomen-Ruotsin rajajoella

Harva U. Suomettaren lukija lienee käynyt näillä etäisillä mailla, joilla Muonion ja Tornion vaahtovat virrat kokoavat vetensä. Sen tähden luulen huvittavani Suometarta kun kertomalla matkahavantoni hetkeksi käännän sen mielen tänne pohjaan. — Suomenmaa ulottuu pitkälle pohjoiseen. Lintutiellä Hankoniemeltä Suomen pohjoisimpaan huippuun on Oulu, lähinnä Torniota pohjoisin kaupunki, vasta puolivälillä. Eteläinen puoli Suomesta on leveytensä, asukastensa paljouden ja rikkautensa puolesta monin verroin etemämpi pohjoisosaa, joka on autiota harvasti asuttua maata. Keskimäärin on täällä neliövirstalla yksi asukas; Suomessa yleensä on 6, Uudenmaan läänissä 18 ja Vaasan läänissä 9 asukasta neliövirstalla. Erämailla on täällä suurin ala; vaan onhan asuttujakin paikkoja, semminkin jokien varret. Onpa Keski- ja Itä-Suomessakin korpia, jotka ehkä paremmin elättäisivät raivaajansa. — Kumma mitä siirtolaiset pohjaan sai rajoittamaan lappalaisten valtaa, saamatta itse mitään kadehdittavaa tilaa. Ison-Vihan aikana erittäinkin kuuluu Pohjois-Suomi ja Lappi saaneen asukkaansa etelästä.

Aloittakaamme matka virran suusta. Siinä olevalle Röytän sahalle on höyrylaiva tuonut meidät halki Pohjanlahden. Pienempi höyry vie sieltä leveää vaan matalaa virtaa ylöspäin. Toisella puolella on Suomi, toisella Ruotsi. Jo näkyy kolme kirkkoa rinnatusten: yksi kummallakin puolella virtaa, kolmas saarella. Suomen rannalla oleva kuuluu Alatornion seurakuntaan, toiset Suomen ja Ruotsin pohjoisimpiin kaupunkihin, jotka leviävät eri-tahi — paremmin sanoaksemme — saman puoliselä rannalla. Valtakuntain raja ei nimittäin kulje pääväylää vaan kuivettunutta läntistä virran haaraa myöden, joten saari, jolla Tornion kaupunki on, oikeastaan on Ruotsin puolella virtaa.

Kaupungit ovat rinnatusten, ainoastaan maatunut joenhaara, joka ympäröi Tornion, niittyrinteiden ne eroittaa toisistaan. Näitten sisärkaupunkien hallussa on, paitsi ympärillä olevan alueen, suuremmaksi osaksi Lapinmaan liike. Haaparanta on suurempi sekä kaikin puolin paremmin varustettu. — Tornioista kulkee maantie suoraan pohjoiseen pitkin valtavaa virtaa. Pohjoinen on maisema. Metsä on vedätetty polttopuiksi ja sahoihin pitkin joen vartta, — joten näyttää vaivaloiselta ja jättää avarat mäen rinteet paljaksi. Niittyjä on paljo, ohra- ja perunapelloja talojen ympärillä. Ala-Torniossa viljelevät ruista, pohjoisempaan ei ollenkaan tahi vaan koetteeksi.

Maantie on hyvä, joskin kapea, kestikievarit siivot. Hevoset, jotka tuodaan Suomesta, ja ajokalut ovat hyvin hoidetut. jolloin tulloin mennään lautalla sivujokien yli.—Näin matka joutuu Ala-Tornion, Karungin ja Alkkulan pitäjien kautta. Maa on alussa tasaista, vaan vähitellen joudumme vaarojen eli vuorikumpujen sekaan. — Niivojen (koskien) melske kuuluu toisinaan tielle, virta kun pitää kiivasta toraa kallioitten kanssa. Vaarat, kuten useat tunturit täällä Lapissa, eivät ole tahi muodosta vuoriselänneitä vaan ovat yksityisiä kukkuloita. Karungissa Nivavaara siintää ylempänä muita jo kauan ennenkuin maantie sen sivuaa.

Maanperä on hietainen ja kivinen pitkin matkaa, pellot sen vuoksi laihat ja huonosti hoidetut. Karjanhoito on tärkeämpi ja sopivampi. Vaan ettei niittyviljelystään kukoista, — osoittaa heinien korkea hinta, joka näyttää, ettei voin valmistuskaan juuri kannata. Voi, ynnä terva, poltetu valtion metsistä hankituista juurista, ovat tärkeimmät vientitavarat. Kauppa kulkee suureksi osaksi Ruotsin ja Norjan kautta, joitten valtakuntien rahaa täällä löytyy enemmän kuin Suomen markkoja.

Omien peltujen tuotteet eivät riitä, vaan tuotetaan varsin paljon mattoa ja Tornion kautta Venäjältä. Kulin hinta on Muoniossa 60 mk. Yli-mal-

kaan on kaikki varsin kallista. Tornion ja Muonion välillä maksaa ruistynnyri 30 — 40 mk.,— ohra 25— 35 mk., päivätyö 3 — 4mk., suolat aina 2 mk. 1. Tämän kalleuden saa aikaan tavarain pitkä kuljetus huonoilla teillä kädestä käteen. — Vuosi on tullut hyvä paitsi Muoniossa, jossa halla pani vialle. Halla ei ole niin tavallinen kesävieras, kuin näitten maitten pohjoiseen asemaan katsoen luulisi. — Rakennukset ovat hyvät ja siistit punai-siksi maalatut, etelässä suuremmat, pohjoisessa pienemmät ja matalammat.

Pirteissä on toki usein pahentunut ilma, joka ei matkustajaa miellytä. Riihet ovat pienet: tuskin saunoista niitä eroittaa. Kyytipalka on niin kuin muualla Suomessa markka peninkulmalta, joka näillä kalliilla tienoilla on erittäin vähä. Ruotsissa on puolitoista kruunua eli enemmän kuin kahden kertainen maksu peninkulmalta eikä siellä tätäkään pidetä riittävänä. Varsin yleistä on, että ruotsalaiset käyttävät Suomen puolista tietä ja kyytiä päästäksensä halvemmalla. — ”Kauppa se on, joka miestä auttaa eikä rengin palkka” soveltuu oloihin täälläkin. Miehiä huvittaa enemmän hirsien lauttaus ja tervanpoltto kuin maanviljelys.

Työväestä on puute; rengillä on talon ruoassa 300 mk. vaiheilla palkkaa. Kansa käy hyvin puettuna. Kerjäläisiä tapaa aniharvoin. Suomen kieli on selvä, sekä Suomen, että Ruotsin puolella, jossa viimeainitussa maassa kuulee herrojenkin käyttävän sujuvata suomea. Noin viiden peninkulman levyinen vyöhyke pitkin rajaa on Ruotsissa suomenkielisiä. — Pohjoisempänä tämä vyöhyke leviää yli koko valtakunnan; lappalaisia ja suomalaisia siellä vaan asuu. Näissä pitäjissä on tietysti suomenkieliset papit. Haaparannassa on suomenkielinen kiertokoulun opettajaseminar. Suomalaisten tuolla puolen asuvat, kyytimiesten sanojen mukaan, kainulaiset Kainuvirran varsilla. — Nämät käyttävät Ruotsin kieltä, jonka oikeutta eli yhdenmukaisuutta varsinaisen Ruotsin kielen kanssa kyytimiehet kuitenkin suuresti epäilivät. Älä kuiten-

kaan enään vaivaa kyytimiestä seudun oloja kuulustamalla. Katsele ympärilles. Alkkulan suuren kirkon ohitse mennään. Kirkot ovat täällä yksinkertaisia tornittomia rakennuksia, liian suuret harvalukuiselle kansalle. Lapinmaalla ovat ne tavallisesti valtion kustannuksella rakennetut.— Tuolla Ruotsin puolella virran rannalla on kummallisesti muodostettu Luppiovaara. Ja tuolla etäämpänä Suomen rannalla ko-
hoaa vuorenkukkula, korkeampi seudun muita, — sekä Suomen- että Ruotsin- puolisia vaaroja, korkeampi kuin mikään kukkula Etelä-Suomessa. Se on Suomen mainioin vuori — Aavasaksa.

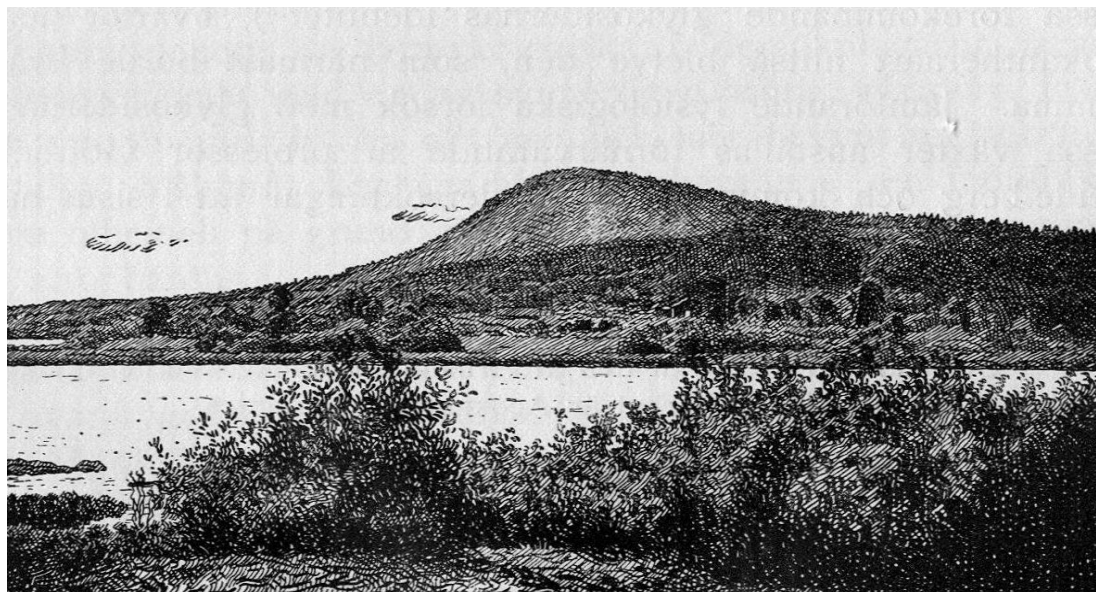

Näkymä Aavasaksalle ja muille alemmille vaaroille. Kuva otettu Vanhaisen majatalolta, noin 5 kilometriä Aavasaksalta luoteeseen. Kuva Hugo Berghell, 1902. GTK.

Seitsemän peninkulmaa on Tornioista kuljettu. Maantie käy Aavasaksan Itäsivua, niin että vuori on virran ja tien välillä. Ajaessamme neva-maata alkaa vasemmalla puolellamme vuori tasaisesti kohota ja on korkeimmallaan pohjoisessa päässään, jossa näyttää ikäänkuin katkaistulta, se kun äkkiä loppuu ja vierukivet peittävät sen kupeita. Tällä pohjoisella rannalla on korkein kohta ja siinä on se tasainen paikka, jolle kunakin kesänä useita satoja, vieläpä tuhansiakin saapuu katselemaan aurinkoa kesäpäivänseisausöinä, kun se suoraan pohjassa ollen ei menekkään yöksi levolle.

Tie menee siitä aivan alitse, vaan rinne on niin jyrkkä että suoraan ei voi tieltä huipulle tulla. Virsta sitä ennen olikin tiensyrjässä viheriät veräjän pielet, joista polku menee huipulle. Suotavaa olisi, että tämä polku jollakin tuvalla tehtäisiin selvemmäksi, ettei outo astuisi suoraan ylös veräjän kohdalla olevalle huipulle,— joka on vähäsen matalampi. Niinpä tuumitaankin Aavasakselle tupaa rakentaa. Tällä Suomen vuoriston helmellä ei näköalaa mikään haitta, avarat vaarat nähdään kaikkialla. Maisema on viileä, autio. Ihmiskäden työt, Alkkulan ja Matarengin (Ruotsin puolella) kirkot ja kylät sekä peltokaistaleet vaarojen rinteillä ja laaksoissa näyttävät peräti vähäpätöisiltä. Idästä tulee Tengeliönjoki kierrellen vaarojen välissä, menee Aavasaksan vieritse ja laskeutuu Tornionjokeen.

Aavasaksalla kävi tänä kesänä etäisemmiltä seuduilta noin 500, joiden joukossa monta ulkomaalaista. Kahdetkymmenet vaunut olivat matkajonossa. Matkaa jatkamme, ajamme Aavasaksan jyrkän huipun ohitse, lautataan yli Tengeliänjoen ja kuljettuamme jonkun matkan olemme ylikäyneet napapiirin ja olemme kylmässä vyöhykkeessä. — Alkkulan emäpitäjästä tulemme Turtolan kappeliin. Ruotsin puolella kohoo mahtava Ullinkivaara. Ajaa taputtelimme vielä viisi peninkulmaa Aavasaksasta ylöspäin. Virkku juoksi, matka joutui, pyörä vieri, tie lyheni ja loppui Pellon kylään.

Aavasaksa. Kuva: 01.01.1902 MDS no 2

Niin —maantie loppui, vaan Lapinmaalle aikovien ei auta olla saamatomia; kun ei maantietä piisaa, pannaan vesitietä jatkoksi. Mutta koska tänä päivänä on myöhäistä lähteä Pellon koskia sauvomaan, tarkastelkaammepa kylää. Pello on hyvin rakennettu, moista ei tavata joen varrella — sitä vähemmin syrjällä — ennenkuin 18 peninkulman päässä täältä Muonioniskalla. Kylä on, semmoinen kuin muutkin kylät Suomessa. Punaisiksi maalatut huoneet ovat siistit sekä ulkoa että sisältä.

Kangasmaahan valmistetuissa pelloissa viljellään vaan ohraa ja perunoita. Tuvassa on valkeaksi kalkittu tulisija, yhdistys Savon uuneista ja Eteläisen — Pohjanmaan takoista: edessä on pieni sievä takka ja takana eli sivuilla uunit. Sisäsuojissa näemme korutavaraakin, tuotteita Malarengin ja Kengisten markknoilta Ruotsissa. — Maantietä kyllä on puuhattu jatkaa ja olisi se tietysti varsin tarpeellista, vaan valtio ei muka anna tarpeeksi apua. Kalliiksi maantienteko tulee, täällä pitkillä tai-

paleilla päivätyön ollessa 3— 4 ½ markan arvossa eli kolme kertaa kalliimpi kuin se (1 mk. 20 penniä minkä valtio maksaa Vaasan rautatiellä. Pellosta Turtolassa lähdetään eteenpäin pohjoiseen. Niinkuin jo olen maininnut, loppuu maantie tähän kylään ja oli veneellä jatkaminen matkaa jokea myöten. On kaunis Syyskuun aamu. Mennään rantaan. Siinä on kuuden sylen pituisia, puolen sylen levyisiä ohueita veneitä sievästi tehtyjä (kaksilaita) kahdesta tahi kolmesta (kolmilaita) parista lautoja. Keskellä venettä on pohjalla levitetty peite. Matkustaja istahtaa tälle veneen pohjaan tahi kapineilleen. Jos on kaksi istujaa, tarvitaan kolme sauvojaa, kaksi perään ja yksi etukeulaan. Yhdelle istujalle eli matkustajalle on tarpeen yksi sauvoja kumpaankin keulaan. Sauvojat tarttuvat sauvoimiin; lytätään vene vesille. Tornionjoki noin neljännesvirstan levyisenä kuljettaa äärettömät vesijoukkonsa suurella kiireellä mereen päin.

Tornionjoen Kõngäs Pajalan kohdalla. Kuva Emil Sarlin, 1900. GTK

Sen pohja on kova ja tasanen, hietaa ja kiveä, että erittäin hyvin sopii sauvomiseen. Vastavirtaa kuljetaan kokonaan sauvomalla. Alaspäin mennessä toinen soutaa ja toinen hotaa melaa.—Puolentoista sylen pituisilla sauvoilla sauvovat sauvojat kaikki samalla puolilla venettä. Rantoja tavallisesti kuljetaan koska väylässä usein on liian syvää. Suomen puolella eniinmästi pysytään; kun Ruotsin rantaa on sopivampi kulkea lähdetään taas sinne.

Vesi on kirkas kuin meressä, josta siinä löytyvät kasvitkin aivan muistuttavat. Tornion- ja Muonionjoilla ei kuitenkaan ole meren tyyneys, sillä ne ovat epäilemättä virtvimmat vedet Suomessa, jonka korkeimmalta kulmalta alkaen ne ohjaavat kulkunsa suoraan mereen. Aivan jyrkkiä koskia ei ole; ei myöskään suvantoja (tyyneitä vesiä) paljo löydy, vaan on siinä yhtä virtaa Kölin vuorelta sekä Enontekiäisten ja Muonion tuntureilta mereen saakka, jolla välillä vesi laskeutuu lähes virstan verran pystysuoraan lukien. Pohja ja rannat ovat melkein poikkeuksetta hietaa ja kiveä, joka kyllä kestää kaiken virranraivoa ja estää sitä uurtautumastaa maahan.

Kestikievareja on virran varrella kuten Tornion — Pellon maantiellä ja Lapissa yleensä. Näistä saadaan hevosia, auvojia, kantajia ja poroja aina kulkuneuvojen mukaan. Kummallista on, etteivät kestikievari välit ainakaan virralla ole mitatut, vaan arvatut maantieteellisissä ("lyhkäisissä") peninkulmissa, joista kuitenkin matkustaja maksakoon saman kuin Suomen peninkulmasta. Pellosta Muonioon on kestikievarien kirjojen mukaan kaksi virstaa vaille 20 peninkulmaa, vaikka oikeastaan lienee 17 pk. Kullekin miehelle maksetaan peninkulmalta 80 penniä, paitsi Tornion- ja Muonionjoilla, joilla sauvoja kovan virran vuoksi on saava markan. Veneraha on 25 penniä peninkulmalta. Tämä taksa on, semminkin verraten hevoskyytiin, mielestäni korkea, kun mies sen mukaan voi ansaita aina kuuteen markkaan päivässä ja veneestä on maksettava kuusi kertaa niin paljon kuin rattaista. ensimmäisen luokan

Turrovaara ja Orankirova (oikealla). Kuvattu Orajärven majatalon eteläpuolelta kohti itää. Kuva Hugo Berghell, heinäkuu 1902. GTK

sija rautatievaunussa, mukavuus on kuitenkin erillainen ensimmäisen luokan vaunussa ja veneen pohjalla, josko jälkimmäistäkään sopii moittia ilman kauniina ollessa. Lapissa kulkenut tiennee kai panna arvoa uudenaikaisille kulkuneuvoille! Sauvojat lykkiä potkovat ja illalla saavumme Lappeankoskille viisi peninkulmaa Pellosta. Tämän nivan yläpuolella yhtyy Muonionjoki Tornionjokeen tahi oikeammin Tornionjoki Muonionjokeen, sillä viimeksimainittu juoksee leveänä suoraan edelleen ja siihen vasemmalta rannalta syöksyy Tornionjoki kosken kapeaa kivistä väylää myöten, jossa Kengistennivassa on saman niminen rautatehdas. — Kuljemme eteenpäin suurissa mutkissa

Kolarin Vaattojärven vaimot poltaa piippua. Poika Arvo, Elisa Kylmämaa, Mikon Brita, Löystön muori, Heikin Miina.

Kirja on koottu vanhoista lehtikirjoituksista joissa kuvataan matkoja Enontekiölle ja elämää siellä. Kertomuksissa toistuu elämän kovuus ja katovuodet sekä kirjoittajien ylemmydentunne Lapin asukkaita, etenkin saamelaisia kohtaan. Mutta mukana on myös hauskoja kuvauksia Enontekiöläisistä ja heidän tavoistaan ja elämästään yleensä. Matkalla poiketaan Torniossa, Pellossa, Kolarissa, Rovaniemellä, Kittilässä ja Muoniossa, ja näistä paikkakunnista kerrotaan mielenkiintoisia kuvauksia.

Kustantaja:
BoD – Books on Demand, Helsinki, Suomi
Valmistaja:

Kansi: Ylikyrö. Maalaus: Yrjö Kortelainen.

Takakannessa: Ellen Elviira Kitti os. Kemi. v.1930. Kompsiossa hänen tyttärensä Ellen.

BoDTM
BOOKS on DEMAND

www.bod.fi